

**ЎЗБЕКИСТОНДА ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР ЎРТАСИДА ҚАРОВСИЗЛИК ВА
ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ
АСОСЛАРИ ВА ПРОФИЛАКТИКА МЕХАНИЗМИ**

Ўзбекистон Республикаси ИИВ

Академияси 3-ўқув курси 326-гуруҳ курсанти

Орифжонов Жуманазар Музаффаржон ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси

Давлат-ҳуқуқий фанлар ва инсон

ҳуқуқларини таъминлаш кафедраси ўқитувчиси, катта лейтенант

Маматов Шермухаммад Илхом ўғли

Аннотация

Ушбу мақолада Ўзбекистонда вояга етмаганлар ўртасида қаровсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишнинг ҳуқуқий негизлари, асосий сабаблари ҳамда амалий усуллари таҳлил этилган. Вояга етмаганларнинг ҳуқуқий, маънавий ва ижтимоий ривожланишини таъминлаш учун қонунчилик базасида профилактика тизимини яратиш, оила, таълим муассасалари, жамият ва ички ишлар органларининг ҳамкорлиги аҳамияти кўрсатилган. Шу билан бирга, профилактика турлари (умумий, махсус, индивидуал, ижтимоий ва ҳуқуқий тарбия) ҳамда уларнинг натижадорлигига эътибор қаратилган.

Калит сўзлар

Вояга етмаганлар, қаровсизлик, ҳуқуқбузарлик, профилактика, ҳуқуқий негиз, ижтимоий ҳамкорлик, махсус тадбирлар, таълим, оила, ички ишлар органлари.

Вояга етмаганлар – 18 ёшгача бўлган бола ва ўсмирлар бўлиб, улар қонун ҳузурида тўлиқ шахсий масъулиятга эга эмас. Шу сабабли, улар ижтимоий муҳит ва ҳуқуқий ҳимояга муҳтож. Вояга етмаганлар ўртасида қаровсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг шаклланиши уларнинг шахсий, маънавий ва ижтимоий камол топишига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Қаровсизлик – боланинг

оила, таълим ва жамият назоратидан маҳрум бўлиши, ҳуқуқий тарбия ва қоидаларга амал қилишда чекловсизлик ҳолатидир. Бу омил тартибсизлик, ҳуқуқбузарликлар ва оила-жамиятга зарар етказувчи ҳаракатларга сабаб бўлиши мумкин. Ўзбекистонда вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш давлат сиёсати ва қонунчиликнинг муҳим йўналиши ҳисобланади. Бу мақсадда қабул қилинган қонунлар: “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида”ги Қонун (№ ЎРҚ-263), “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонун (№ ЎРҚ-371) ва “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонун (№ ЎРҚ-407) профилактика фаолиятининг ҳуқуқий, ижтимоий ва психологик жиҳатларини тартибга солади. Ушбу қонунлар болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, ҳуқуқбузарлик сабаблари ва шароитларини аниқлаш, бартараф этиш ҳамда профилактика ишларини ҳамоҳанглаштиришга йўналтирилган.

Профилактика чоралари нафақат содир этилган ҳуқуқбузарликларга реакция қилиш, балки уларга олиб келувчи омилларни йўқотишни ҳам ўз ичига олади. Асосий йўналишлар: вояга етмаганларнинг қаровсизлик ҳолатларини аниқлаш ва таҳлил қилиш, ҳуқуқбузарлик ва ғайриижтимоий ҳаракатларга имкон берувчи шароитларни бартараф этиш, ижтимоий, ҳуқуқий, психологик ва ахборот тадбирлари орқали комплекс чоралар кўришдир. Профилактика фаолияти қонунийлик, инсонпарварлик, тизимли ёндашув, оила билан ҳамкорлик ва хавфли ҳолатдаги вояга етмаганларга индивидуал ёндашув принципларига асосланади. Бу принциплар болаларни ҳуқуқий онг билан тарбиялаш, маънавий ва ижтимоий ривожланишини таъминлайди. Шу сабабдан, вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш нафақат ҳуқуқий мажбурият, балки жамият барқарорлиги, хавфсизлиги ва болаларнинг камол топишига хизмат қилади. Мақолада ушбу соҳадаги қонунчилик, профилактика турлари, амалий чоралар ва уларнинг самарадорлиги таҳлил қилинади, ҳамда болаларни ижтимоий фаолликка жалб қилишнинг муҳим жиҳатлари кўрсатилган.

Ўзбекистонда вояга етмаганлар ўртасида қаровсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш учун мустаҳкам ҳуқуқий база яратилган бўлиб, бир неча қонунлар профилактика фаолиятини тартибга солади. “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида”ги Қонун (№ ЎРҚ-263) вояга етмаганларнинг ҳуқуқбузарликка мойиллик сабаблари ва шароитларини аниқлаш, йўқотиш ҳамда профилактика ишларини ҳамоҳанглаштириш мақсадида қабул қилинган. “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонун (№ ЎРҚ-371) умумий профилактика тизимини белгилайди ва вояга етмаганларга оид махсус нормаларни ўз ичига олади. “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонун (№ ЎРҚ-407) эса ички ишлар органлари ва уларнинг профилактика бўлинмаларининг вазифалари, марказлар фаолиятини тартибга солади. Профилактика фаолияти содир этилган ҳуқуқбузарликларга реакция қилиш билан чегараланмайди, балки уларга олиб келувчи омилларни бартараф этишни ҳам ўз ичига олади. Асосий йўналишлар: вояга етмаганларнинг қаровсизлик ҳолатларини аниқлаш ва таҳлил қилиш, ҳуқуқбузарлик ва ғайриижтимоий ҳаракатларга имкон берувчи омилларни йўқотиш, ижтимоий, ҳуқуқий, психологик ва ахборот тадбирлари орқали комплекс чоралар амалга оширишдир.

Профилактика фаолияти қонунийлик, инсонпарварлик, тизимли ёндашув, оила билан ҳамкорлик ва ижтимоий жиҳатдан хавфли ҳолатдаги вояга етмаганларга индивидуал ёндашув принциплари асосида олиб борилади. Бу принциплар профилактик тадбирларни инсон ҳуқуқлари ва қонун доирасида самарали ташкил этишни таъминлайди. Превентив чоралар олдин олишга қаратилган бўлиб, ҳуқуқий онгни ошириш, тарғибот ва маълумот бериш, оила, мактаб ва жамоа муҳитида назоратни кучайтириш, таълим, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий муҳофаза соҳалари билан ҳамкорликни ўз ичига олади. Махсус чоралар ҳуқуқбузарликка мойил бўлган ёшлар билан индивидуал ишлаш, ички ишлар органлари ва махсус профилактика бўлинмалари орқали аниқ чоралар кўриш ҳамда профилактик ҳисоб ва мониторинг тизимларини ташкил этишдан

иборатдир. Профилактика тадбирларини амалга оширишда ички ишлар органлари ва уларнинг профилактика бўлинмалари, болалар иши комиссиялари, таълим муассасалари, ота-оналар ва жамоатчилик институтлари ҳамкорлик қилади. Ички ишлар органлари турли профилактик чораларни амалга ошириш, хавфли ҳолатдаги болаларни аниқлаш ва мониторинг қилишда асосий вазифани бажаради. Болалар иши комиссиялари ҳуқуқий маълумот бериш, ижтимоий ёрдам кўрсатиш ва ҳуқуқларни ҳимоя қилишда иштирок этади. Таълим муассасалари ва оила эса олдин олиш ва тарбиявий йўналишда профилактикада муҳим роль ўйнайди.

Қонунчилик профилактика тартибига риоя қилмаган ҳолатлар учун жавобгарликни назарда тутати ҳамда профилактика фаолияти самарадорлигини баҳолаш учун мониторинг механизмларини жорий қилади. Вояга етмаганларда ҳуқуқбузарликка олиб келувчи асосий омиллар: оиладаги носоғлом муҳит (ота-оналар миграцияси, зўравонлик, алкоголизм ёки эътибор етишмаслиги), оммавий маданиятнинг салбий таъсири (интернетда паст тарбиявий контент, зўравонлик ва порнография), мафкуравий ва иқтисодий омиллар (бузғунчи ғоялар, кам таъминланганлик, тенгдошлар таъсири), ёш хусусиятлари (ҳуқуқий онгнинг шаклланмаганлиги, импульсивлик) ва таълим ҳамда профилактика ишларининг етарли даражада олиб борилмаслиги. Тошкент шаҳри статистикасига кўра энг кўп учрайдиган ҳуқуқбузарлик – безориликдир. Шу тарзда, вояга етмаганларнинг қаровсизлиги ва ҳуқуқбузарликларининг олдини олишда профилактика фаолияти ҳуқуқий, ижтимоий ва психологиявий тадбирларни ўз ичига олиши, тарбия ва индивидуал ёндашувни қамраб олиши лозим. Чора-тадбирлар тизими мактаблар, оила, ички ишлар органлари ва жамоатчилик ҳамкорлиги асосида амалга оширилиши зарур. Давлат сиёсати ва қонунчилик базаси вояга етмаганларни баркамол шахс қилиб тарбиялаш, уларнинг ҳуқуқий онгини ошириш ва ижтимоий хавфсиз муҳитни таъминлашга қаратилган. Ўзбекистонда вояга етмаганларнинг ҳуқуқий, маънавий ва ижтимоий жиҳатдан баркамол ривожланиши давлат сиёсати даражасида эътибор

марказида бўлиб, профилактика ва тарбия ишлари жамиятнинг келажакдаги барқарорлиги ва хавфсизлиги учун муҳим омил ҳисобланади.

Вояга етмаганлар – 18 ёшга тўлмаган болалар ва ўсмирлар бўлиб, улар қонун ҳузурида тўлиқ шахсий масъулиятга эга эмас, лекин ижтимоий муҳит ва ҳуқуқий ҳимояга муҳтож. Вояга етмаганлар ўртасида қаровсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш муҳим аҳамиятга эга, чунки бу даврда уларнинг хулқ-атвори шаклланади ва қонуний нормаларга мослашиши бошланади. Қаровсизлик – вояга етмаганларнинг оила, мактаб ва жамоатчилик назоратидан маҳрум бўлиши, яъни уларнинг қонуний тарбия ва қоидаларга амал қилишда назоратсиз қолиши ҳолатидир. Бу омил ҳуқуқбузарликларга сабаб бўлиши мумкин. Ҳуқуқбузарликлар – қонун талаблари, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларни бузиш ҳолатлари бўлиб, вояга етмаганларда одатда мактабдаги тартибсизлик, қонунга зид ҳаракатлар ёки оила ва жамоатчиликка зарар келтирувчи фаолият шаклида намоён бўлади. Шунинг учун қаровсизлик ва ҳуқуқбузарликлар ўртасида чуқур боғлиқлик мавжуд ва уларни олдини олиш чоралари муҳим аҳамият касб этади.

Профилактика чора-тадбирлари қонунларда умумий ва махсус шаклларда кўзда тутилган. Умумий профилактиканинг асосий вазифаси – аҳоли орасида ҳуқуқий онгни ошириш ва жамиятда қонунбузарликка қарши муҳитни шакллантиришдир. Бу чоралар оилада тарбия бериш, мактаб ва таълим муассасаларида ҳуқуқий билим бериш, оммавий ахборот воситалари орқали ҳуқуқий хабар бериш, шунингдек, қонунбузарликларнинг салбий оқибатларини намоён қилиш каби тадбирларни ўз ичига олади. Умумий профилактика болалар ва катталарнинг ҳуқуқий онгини ошириб, жамиятда ҳуқуқбузарликларнинг умумий пастишини таъминлайди. Махсус профилактика эса алоҳида шахс ёки гуруҳда ҳуқуқбузарликнинг қайта такрорланишини олдини олишга қаратилган чоралардир. Бу турда психологик ва ижтимоий маслаҳатлар, мажбурий таълим ва қайта тарбия дастурлари, оила ва маҳаллада индивидуал назорат, шунингдек ҳуқуқбузар шахс билан доимий мониторинг орқали ишлар

олиб борилади. Махсус профилактика рецидивларни камайитириш ва шахсни ижтимоий фаолликка интеграция қилишда муҳим аҳамиятга эга.

Вояга етмаган шахсларга мўлжалланган профилактика чоралари эса болалар ва ўсмирларни жамоат тартибига ва қонун талабларига мослаштиришга қаратилган. Бу чоралар оила, мактаб, маҳалла ва ижтимоий хизматлар ҳамкорлиги асосида амалга оширилади. Шунингдек, боларни спорт, санъат ва маънавий дам олиш фаолиятига жалб қилиш, ҳуқуқий тарбия ва тартиб қоидалари бўйича тренинглар ўтказиш ҳамда хавфли оила ва муҳитдаги болаларга махсус назоратни йўлга қўйиш каби тадбирлар ҳамда профилактиканинг таркибий қисми ҳисобланади. Бундай чоралар қонунбузарликка мойил болаларни эрта даврда йўналтириш ва уларни ижтимоий қийинчиликлардан ҳимоя қилишда муҳим аҳамиятга эга. Профилактика чораларини амалга оширишда оила, мактаб ва таълим муассасалари, маҳалла ва жамоатчилик, ички ишлар органлари, психологлар ва ижтимоий хизматлар ҳамкорликда фаолият олиб бориши талаб этилади. Оила болани тарбиялаш ва назорат қилишда, мактаб таълим ва тарбия жараёнида ҳуқуқий ва жамиятчилик тарбия беришда, маҳалла болаларни ижтимоий фаолликка жалб қилишда, ички ишлар органлари жамоат тартиби ва ҳуқуқбузарлик ҳолатларини мониторинг қилишда, психолог ва ижтимоий хизматлар эса шахсий профилактика ва психо-социал ёрдам кўрсатишда иштирок этади. Фақат бир идора чора кўра олмайди, биргаликда ҳамкорлик орқали профилактика самарали бўлади.

Қонунчилик профилактика тартибига риоя қилмаган ҳолатлар учун жавобгарликни назарда тутати ҳамда профилактика фаолияти самарадорлигини баҳолаш учун мониторинг механизмларини жорий қилади. Ўзбекистонда вояга етмаган шахслар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш профилактика фаолиятининг ҳуқуқий, ижтимоий ва психологиявий жиҳатларини комплекс кўришни талаб қилади. Профилактика чоралари умумий, махсус, индивидуал ва ижтимоий шаклда амалга оширилиши, оила, мактаб, маҳалла, жамоатчилик, ички ишлар органлари ҳамда психолог ва ижтимоий хизматлар ҳамкорлиги

асосида ташкил этилиши зарур. Бу чоралар вояга етмаган шахсларнинг қонуний, маънавий ва ижтимоий жиҳатдан баркамол ривожланишини таъминлаб, ҳуқуқбузарликларнинг камайишига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги ЎРҚ-371-сон “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонуни. <https://lex.uz/docs/2387357> (моддалар: 3, 6, 28–39 ва бошқалар).
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 мартдаги ПҚ-2833-сон Қарори “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” (ўзгартиришлар билан, жумладан 2024 йил 6 февраль ҳолатига). <https://lex.uz/ru/docs/3141186?ONDATE2=06.02.2024&action=compare> (2-банд ва бошқа тегишли қисмлар, “Хавфсиз маҳалла” тамойилига мувофиқ ислохотлар контекстида).
3. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги ЎРҚ-407-сон “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонуни (профилактика инспекторлари ва ички ишлар органларининг ваколатлари бўйича). <https://lex.uz/docs/3027843> (4, 15, 16-моддалар ва бошқалар).
4. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги ЎРҚ-407-сон “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонуни (профилактика инспекторлари ва ички ишлар органларининг ваколатлари бўйича). <https://lex.uz/docs/3027843> (4, 15, 16-моддалар ва бошқалар).
5. Ahmad o'g'li S. M. NOGIRONLIGI BO 'LGAN SHAXSLARNING SHAXSIY HUQUQ VA ERKINLIKLARINI TA'MINLASHNING MILLIY MEKANIZMLARI //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – Т. 57. – №. 2. – С. 482-489.
6. Ahmad o'g'li S. M. et al. ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ТУШУНЧАСИНИНГ ПАЙДО БЎЛИШИ ВА ТУРЛАРИ //Modern education and development. – 2025. – Т. 26. – №. 1. – С. 171-176.
7. Чориев М. А. ШАХСИЙ ҲУҚУҚ ВА ЭРКИНЛИКЛАРНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ТАЖРИБАСИНИНГ ТАРИХИЙ ШАКЛЛАНИШИ //ХАБАРИШЫСЫ. – 2022. – Т. 3. – С. 156.
8. Ahmad o'g'li S. M. ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО МЕХАНИЗМЛАР Чориев Маҳмуджон Аҳмад ўғли.

9. Ahmad o'g'li S. M. ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО МЕХАНИЗМЛАР
Чориев Маҳмуджон Аҳмад ўғли.
10. ЧОРИЕВ М. ШАХСИЙ ҲУҚУҚ ВА ЭРКИНЛИКЛАРНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ БЎЙИЧА
ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАР ТАСНИФИ //UNIVERSITETI XABARLARI, 2022,[1/9]
ISSN 2181-7324.
11. Фозилов У. Э. ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ БАРПО ЭТИШДА ИНСОН
ҲУҚУҚЛАРИ УМУМЖАҲОН ДЕКЛАРАЦИЯСИНИНГ ҲУҚУҚИЙ МАЗМУНИ-
МОҲИЯТИ //Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. – 2022. – Т. 1. – №. 9. – С. 4-8.
12. Фозилов У. Э. Фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг ҳуқуқий муаммолари: Юрид.
фан. ном. дисс. автореф. – 2009.
13. Олимкул О. Қ. и др. МАИШИЙ ШОВҚИН БИЛАН БОҒЛИҚ МАЪМУРИЙ
ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИ ПРОФИЛАКТИКА ҚИЛИШНИНГ ДОЛЗАРБ
МАСАЛАЛАРИ //JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS. – 2025. – Т. 91. –
№. 2. – С. 193-200.
14. Нигматов Ш. Н. и др. ЖАМОАТ ТАРТИБИГА ҚАРШИ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ
ПРОФИЛАКТИКАСИДА ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ВА МИЛЛИЙ
ГВАРДИЯНИНГ ҲАМКОРЛИГИ //JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS. –
2025. – Т. 91. – №. 2. – С. 183-192.
15. Ниматов Ш. Н. и др. МАЪМУРИЙ НАЗОРАТ МЕХАНИЗМЛАРИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ: ҲУҚУҚИЙ БАЗА, АМАЛИЙ МУАММОЛАР ВА
ЕЧИМЛАР //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – Т. 57. – №. 2. – С. 402-
420.
16. Ниматов Ш. Н. и др. ПРОБАЦИЯ ВА ПРОФИЛАКТИКА ХИЗМАТЛАРИ:
ҲАМКОРЛИК МЕХАНИЗМЛАРИ ВА ИЖТИМОИЙ АҲАМИЯТИ //Modern education
and development. – 2025. – Т. 36. – №. 3. – С. 186-200.
17. Нигматов Ш. Н. и др. ЖАМОАТ ТАРТИБИГА ҚАРШИ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ
ПРОФИЛАКТИКАСИДА ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ВА МИЛЛИЙ
ГВАРДИЯНИНГ ҲАМКОРЛИГИ //JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS. –
2025. – Т. 91. – №. 2. – С. 183-192.
18. Ниматов Ш. Н. и др. ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРЛАРИНИНГ ФУҚАРОЛАР
МОЛ МУЛКЛАРИНИ ЖИНОИЙ ТАЖОВУЗЛАРДАН ҲИМОЯ ҚИЛИШШДА
МИЛЛИЙ ГВАРДИЯ БИЛАН ҲАМКОРЛИГИ //Лучшие интеллектуальные
исследования. – 2025. – Т. 57. – №. 2. – С. 421-435.